

Милош М. Дамјановић

докторанд

Универзитет у Приштини

Филозофски факултет, Косовска Митровица

milos_damjanovic@yahoo.com

КОРЕСПОНДЕНЦИЈА БОГДАНА РАДЕНКОВИЋА ИЗ ИЗБЕГЛИШТВА 1916–1917. ГОДИНЕ СА СТАНОВНИШТВОМ ОКУПИРАНЕ СРБИЈЕ

Апстракт: У овом раду биће приказана кореспонденција Богдана Раденковића из избегличких дана 1916–1917. године са родбином и познаницима у окупираној Србији. Преписка има првенствено информативни карактер с циљем да се уклони забринутост за ближње и неизвесност о њима, али и потраживачку црту, с циљем да се од друге стране, оне на слободи, добије финансијска помоћ и тиме пружи подршка егзистенцијално угроженима. Изворну основу рада чини периодично гласило *Beogradske novine* које су излазиле у Војно-генералном гувернману Србија током година окупације, а на чијим страницама су у великој мери саопштаване вести личне природе, односно огласи приватних лица са територије окупиране Србије и оних избеглих на разна инострана подручја. Међу овом преписком може се наићи и на ону која се директно или посредно тичала Богдана Раденковића, знамените историјске фигуре косметских Срба из последњих деценија османског присуства на Балкану. Увид у њу омогућава нам боље и потпуније разумевање последњих година Раденковићевог живота доприноси комплетнијој реконструкцији његове биографије, али и бољем разумевању општих момената и појединачних обележја приватног живота у ратом обухваћеној Србији и Европи у периоду 1914–1918. године.

Кључне речи: Богдан Раденковић, Атина, Солун, Косовска Митровица, Вучитрн, Први светски рат, Аустро-Угарска, Србија.

Богдан Раденковић је рођен 1874. године у селу Бугарићи (данас Србовац) у близини Звечана, у тадашњем Османском царству. Први додир

са просветом имао је у српској школи у оближњој Косовској Митровици у којој је завршио три разреда. Даље образовање стицао је у Призрену, где је похађао Богословско-учитељску школу од 1886. године.¹ Богдан је изразио жељу да упише студије права на Цариградском универзитету, што је наишло на позитиван пријем Министарства иностраних дела Краљевине Србије, које је решило да финансира његове трошкове живота у граду на Босфору.² Знање стечено на Правном факултету оспособило га је и као правног писца који ће касније узети учешћа и у састављању статутних докумената неких српских националних организација.³ У Источном Риму водио је врло активан друштвени живот унутар српске заједнице. Раденковић је у Цариграду боравио све до почетка 1901. године, када га је српско Министарство спољних послова преместило у Скопље, које ће бити судбоносно за његов будући живот и у коме ће одиграти значајну националну улогу.⁴

1 Б. Вучетић, *Богдан Раденковић (1874–1917) – Судбина једног српског националисте*, Београд, 2018, 9, 19, 21, 23, 27–29, 35; Ђ. Микић, *Друштвене и економске прилике косовских Срба у XIX и почетком XX века. Од чифчијства до банкарства*, Београд, 1988, 124. Погледати цртице из живота Богдана Раденковића и на следећим местима: С. Томић, *Педесетогодишњица Друштва Св. Саве*, Време, бр. 5.397, 24. јануар 1937, 4; *Споменица 50-годишњице призренске Богословско-учитељске школе 1871–1921*, Београд, 1924, 40.

2 Б. Вучетић, *Богдан Раденковић*, 35.

3 З. Ч. Вукадиновић, М. Ј. Богавац, *Српска просвета и култура у Косовској Митровици 1836–1941*, Призрен – Приштина, 2001, 255; М. Ј. Богавац, *Историја српске књижевности на Косову и Метохији 1850–1941*, Београд – Приштина, 2004, 119.

4 Б. Вучетић, *Богдан Раденковић*, 40–41, 44, 50, 64–65, 68, 76–77, 90, 93, 186, 189, 196–197, 229; *Споменица четрдесетогодишњице Мушке гимназије у Скопљу 1894–1934*, Скопље, 1934, 137–138. За детаљнији увид у живот и рад Раденковића у Јужној Србији видети: Т. Петровић, *Пре три деценије – На Сретење 1909 године у Скопљу се састала прва Народна скупштина Отоманских Срба*, Правда, бр. 12.308, 15. фебруар 1939, 13; + *Јован Михаиловић*, Политика, бр. 11.170, 8. јул 1939, 8; Дим. Ц. Ђ., *Из старог Београда – Како је дошло до велике задужбине Самуила и Голуба Јанића из Маврова, која је завештана Српској краљевској академији*, Политика, бр. 11.171, 9. јул 1939, 19; *Један светао помен – 10-огодишњица Воје Танкосића*, Време, бр. 1.392, 3. новембар 1925, 3; Војвода Р., *Земљорадници у четничким борбама*, Календар Споменица „Село“ 1941, Београд, 1941, 91–94; Ј. Поповић, *Живот Срба на Косову 1812–1912*, приредио В. Бован, Београд, 1987, 370; *Споменица двадесетпетогодишњице ослобођења Јужне Србије 1912–1937 (са 242 слике у тексту 3 слике и 1 картом у прилогу)*, Скопље, 1937, 296; С. В. Вукосављевић, *Прва скупштина отоманских Срба (једна заборављена двадесетпетогодишњица)*, Правда, бр. 10.580, 20. април 1934, 1; Љ. М. Добричанин, *Двадесет година од ослободилачког рата – Како је Скопље дочекало дан ослобођења*, Правда, бр. 300, 26. октобар 1932, 3; *Извештаји обавештајца дипломати. Писма Богдана Раденковића Милану Ракићу (1907–1912)*, приредила Б. Вучетић, Мешовита грађа 29 (2008), 153–169; М. Ракић, *Конзулска писма 1905–1911*, приредио А. Митровић, Београд, 1985, 78; Б. Вучетић, *Богдан Раденковић и Милан Ракић*, Историјски часопис 57 (2008), 413–425; *Смрт пуковника у пензији Војислава Тодоровића*, Политика, бр. 11.196, 3. август 1939, 6.

Током 1911. Богдан Раденковић је био кандидат за упражњено место рашко-призренског митрополита.⁵ У извиђачкој мисији у митровачком крају, са Аписом и Завађилом, Раденковић је био септембра 1912. године, непосредно пред почетак рата, с циљем да придобију Бољетинија за заједничку оружану акцију против Османлија.⁶ На самом почетку рата са Турском, Богдан Раденковић је учествовао у борбама против Арнаута и османске војске у пограничним пределима са Косовом. Борио се и у бици на Лисици, где је његов одред успео да одбије напад противника.⁷ По завршетку Балканских ратова Богдан Раденковић је маја 1914. године постављен на положај првог секретара посланства у Атини. Инвазија Централних сила на Србију 1915. године затекла га је са децом у Прокупљу, где је прележао запаљење плућа. Одатле се са српском војском повукао према Митровици, где је децу оставио код брата Огњана. Даље повлачење водило га је преко Црне Горе и Албаније све до Скадра и Драча, одакле се италијанским пловило пребадио до Бриндизија, да би даље преко Месине стигао у Пиреј. Коалициона Влада на Крфу именовала га је за вицеконзула у Корчи, где је стигао јула 1916. године. Добио је задатак да успостави везу са окупираном Србијом, са чим треба повезати и преписку која је предмет овог рада. Након бугарске офанзиве на Солунском фронту прешао је у Солун, где је боравио до краја септембра, када је прешао у Атину.⁸

Недуго затим, последњег дана 1916. године Врховна команда српске војске издала је наређење да се Богдан првом лађом стражарно упути за Солун. По доласку у Солун ухапсила га је једна патрола и стражарно спровела кроз град да би у затвор био смештен 7. јануара 1917. године. Кривица

5 М. Јагодић, *Нови крајеви Србије (1912–1915)*, Београд, 2013, 480. Више о томе видети у монографији: Д. Маликовић, *Избор рашко-призренског митрополита 1912. године*, Приштина, 2000. Види и сведочење савременика: А. Антић, *Белешке*, приредили Б. Димитријевић, Ј. Илић, Зајечар, 2010, 229.

6 Б. Вучетић, *Богдан Раденковић*, 238, 240, 242, 260, 262, 264–266; Љ. С. Пантовић, *Храм Светог Саве у Косовској Митровици*, Косовска Митровица, 1996, 47. Види и: Ј. Антић, *Запажања*, приредили Б. Димитријевић, Ј. Илић, Зајечар, 2014, 66. Породична кућа Раденковићевих и Богданов брат Огњан и раније су служили другим српским обавештајцима и националним радницима за поуздано посредништво уговарања безбедног сусрета са озлоглашеним Бољетинцем. У дневнику непознатог српског официра, које је делимично објавио Божин Симић, приказано је извиђање територија настањених Албанцима у околини Косовске Митровице 1911. године, те с тим у вези и неизбежна посета Огњану Раденковићу. Види: Б. Симић, *Из предратног дневника – Доживљај једног командира*, Политика, бр. 11.352, 6–9. јануар 1940, 30.

7 Ж. Ј. Ранковић, *Четничка акција*, Београдске општинске новине – часопис за комунално-социјални, привредни и културни живот Београда, бр. 5, мај 1939, 231–242.

8 Б. Вучетић, *Богдан Раденковић*, 268, 271, 274–276.

Раденковића се налазила у томе што је био један од оснивача и идејних твораца тајне организације Уједињење или смрт. Прво саслушање обављено је 19. јануара, а Раденковић је био осумњичен и окривљен за саучесништво са Аписом и другима у планирању атентата на престолонаследника и укидање монархије. Оптужен је такође и за планирање убиства председника Владе Николе Пашића. Све тачке оптужнице је порекао. У званичној оптужници, подигнутој 28. марта 1917. године, оптужен је још и за оснивање поменуте тајне организације познате и под именом Црна рука, као и за врбовање чланства у њој. Осуђен је на 20 година робије, да би му Указом регента Александра о помиловању, 23. јуна 1917. године, казна била преполовљена. Већ оборен туберкулозом, пребачен је у болницу престолонаследника Александра, где је преминуо 30. јула 1917. године.⁹ Истог дана је сахрањен на српском гробљу у Солуну, у необележеној гробници, тако да се данас не зна где почивају посмртни остаци овог српског великана.¹⁰

* * *

Прво Раденковићево јављање по успешном доласку у главни град грчког краљевства, односно по мучном и неизвесном преласку преко Албаније у зиму 1915/1916. године, било је упућено косовскомитровачком пријатељу и намењено је породици, родитељима и деци. Једини контакт са становништвом окупиране Србије било је могуће остварити посредством међународног Црвеног крста, коме се Раденковић по свему судећи обратио за помоћ. Црвени крст аустроугарског окупатора, као члан ове интернационалне организације, прослеђивао је дописнице упућене становницима на окупираном подручју путем окупаторске штампе издаване у Београду. Тамошње *Beogradske novine* резервисале су за такве сврхе посебно место на својим страницама, где су редовно објављивана писма достављана од ове хуманитарне организације, којој су се многи несрећници и избеглице обраћали за помоћ у проналаску најмилијих и добијању проверених података о њиховој судбини.

Beogradske novine су биле информативни лист који су окупаторске аустро-угарске власти издавале у Београду током свих година окупације, од пада Србије под налетом удружене непријатељске солдатеске 1915. године, до ослободилачког подухвата српске и савезничке армије 1918. године. Током пуне три године излажења, лист је првобитно штампан тронедељно,

9 Б. Вучетић, *Богдан Раденковић*, 277–278, 284, 289–290, 296–298; М. Ракић, *Конзулска писма*, 327; И. Ристић, *Милан Ракић у Софији*, Београд, 2018, 19–22, 84–85.

10 Б. Храбак, *Живот и смрт Богдана Раденковића 1914–1917. године*, Баштина 14 (2002), 249–256.

затим двоседмично, да би релативно брзо почео да се публикује као дневни лист. Главни циљ оснивања и постојања листа био је да становништву окупирани Србије приближи аустроугарске окупационе власти и учини их прихватљивим, добродошлим у народу и симпатичним у њиховим очима. У складу са расрбљивачком политиком окупатора, лист је штампан латиничним писмом и ијекавицом. Уредништво новина поверавано је углавном римокатолицима из редова хрватског или неких других народа етнички хетерогеног царства. *Beogradske novine* доносиле су вести из земље и иностранства, актуелна дешавања са фронта и ратишта, збивања у противничком табору и сл. Осим политичких и војних информација, новине су неретко пружале литерарне и едукативне прилоге произашле из пера домаћих или страних аутора, на локалне или туђе теме. Поједини бројеви били су обogaћени и специјалним прилозима.

Већ фебруара 1916. Раденковић је писао свом пријатељу, косовскомитровачком трговцу Василију Витковићу, у коме га моли за услугу у размени података, којим би се Раденковићеви родитељи обавестили да су њихови синови Богдан и Огњан живи, здрави и ситуирани у Атени, а Богдан повратним дописом извести о судбини његове троје деце. Из овог писма дознајемо да су Богданова деца, по новембарској евакуацији Митровице 1915. године, остала у граду на Ибру и тамо дочекала германску солдатеску. За разлику од њих, времешни родитељи остали су да живе у родном селу Србовцу, недалеко од Звечана, где је генерацијама уназад била постојбина Раденковића, у којем је постојала њихова породична задруга. О томе *Beogradske novine* у ратној пошти, под бројем 6175/28 доносе: „*Моли се Василије Витковић трговац у Митровици, да извести шта је са троје деце Богдана Раденковића, секретара српског посланства у Атени, која су остала у Митровици, као и са његовим родитељима, који су остали у селу Бугарић (окружје Митровица). Његовој дјеци и родитељима нека се саопшти, да је он са својим братом у Атени и да су здрави*“.¹¹

Његов апел за пријатељску помоћ остао је изгледа без одговора месецима. Повратне информације није било до почетка новембра исте године, када се Раденковић из избеглиштва по други пут обратио истоименој особи, понављајући исту молбу, само у донекле измењеном тексту. Ни овога пута није пропустио да извести најближе и о судбини брата, желећи да неизоставно отклони забринутост родбине и за неизванстан исход Огњановог ратног пута. Илустративно у овом допису је именоване града у коме су пребивала Богданова деца, а које је означено именом Косовска Митровица. Дотле се град, у оквирима српског уређења званично називао Митровица, без географског одређења. Насупрот томе, аустроугарске окупационе власти,

11 *Beogradske novine*, br. 23, 22. februar 1916, 3.

убичавале су да град називају Митровица на Косову, ради разликовања од осталих градова имењака расутих широм овог средњоевропског царства. Нов текстуални садржај дописнице огледа се и у обелодањивању прецизније локације на којој су настањена Богданова деца. Њихова кућна адреса налазила се у Босанској улици. Тиме дознајемо и да је Богдан Раденковић поседовао кућу у митровачкој чаршији. О томе је на страницама *Beogradskih novina* забележено следеће: „Богдан Раденковић, нита Василија Витковића, трг. у Косовској Митровици, како су дјеца његова, која су остала у његовој кући у Босанској улици јавите им да се Богдан заједно са братом Огњаном налази у Атини здрав“.¹²

Како је месецима остао ускраћен за вести из окупиране отаџбине, Раденковић је, пре него што се по други пут обратио свом пријатељу из Митровице, крајем октобра 1916. писао извесној Ружи Ковачевић из Горњег Милановца. Изгледа да је реч била о некој особи из круга родбине или тазбине, могуће Богдановој свастиси, или евентуално о неком блиском породичном пријатељу. Наратив и овог писма суштински се не разликује од претходно написаних и послатих писама без обзира на различитост адресаната. У њему, као и у осталим дотадашњим писмима, Богдан се усредсређује на питање о приликама у којима живе његова деца. Судбина деце и родитеља чине централно место и срж свих Раденковићевих писама послатих у домовину. Захваљујући овој његовој дописници дознајемо и да су Богданова деца живела са бабом (женином мајком), која се о њима старала и била стуб породичног дома. У наставку текста преносимо Богданово писмо у целости: „Госпођи Ружи Ковачевићки, Горњи Милановац. Молим да будете љубазни и јавите ми истим путем како је баба са дјецом и да ли су још у Митровици? Никаква извјештаја до сад нисам примио. Поздравља вас и захваљује Богдан Раденковић“.¹³

Убрзо је из неочекиваног извора покушано отклањање Раденковићеве главобоље о породици. Наиме, дописнице које је Раденковић слао г-ђи Ковачевић и г-дину Витковићу нису нашле пут до жељеног циља. Међутим, неки од ових Раденковићевих дописа, објављених у виду огласа на страницама *Beogradskih novina*, по свему судећи угледала је извесна г-ђа Тијанић која је у огласу препознала особе на које се односи. Комуникацију са Раденковићем наставила је истим средством, искористивши прилику да сем тражених одговора пренесе поруке и друге стране. Гласник добрих вести известио је забринутог Раденковића о здравственим приликама најближих чланова породице; пренео топле поздраве обрадованих укућана и проследио

12 *Isto*, br. 261, 2. novembar 1916, 2.

13 *Isto*, br. 256, 28. oktobar 1916, 6.

молбе истих за материјалну подршку због опште оскудице. Предузимљива ауторка писма искористила је уједно ову писану размену и за своје и потребе других лица, заједничких суграђана. Од Раденковића се очекивала контрауслуга, којом би се изашло у сусрет и помогло другим раздвојеним породицама, чији су мушки чланови породице у униформама напустили кућни праг. Све те особе су за заједнички именоватељ имале град Митровицу и сасвим могуће, површно или дуготрајно познавање са Раденковићем. У потраживању финансијских средстава оба пута је наглашена хитност, што посредно сведочи о беспарици и тешким егзистенцијалним приликама у свакодневици многих српских цивила у Митровици, како староседелаца, тако и оних нових, који су се повлачећи пред аустроугарском офанзивом задржали и остали у граду Св. Димитрија.

У писму г-ђе Тијанић упућеном Богдану Раденковићу половином новембра 1916. године се каже: „Г. Богдану Раденковићу, Атена. Прочитала сам ваш оглас и извјештавам вас, да је ваша Нана са дјецом здрава. Одмах пошаљите новац за зиму. Сви су се много обрадовали, кад сам им прочитала оглас. Ваши су сви у селу здрави. Дјеца вас љубе, а нана поздравља. Уједно вас молим, доставите моме мужу Крсти Тијанићу, пјешадијском капетану I. класе, 17. пука, да ми одмах пошаље 500 круна и да ми редовно шаље по 200 круна мјесечно. Уједно јавите Чеди Вукосављевићу, учитељу, резерв. поручнику, 2. пук, 3. позив, да се његова породица налази у Митровици“.¹⁴

Из других извора исте природе успели смо да поближе откријемо лични идентитет особе, која је прва покушала да обрадује Богдана Раденковића ведрим вестима из завичаја. Ауторка наведеног писма била је Анка Ожеговић, која је 1914. године била учитељица у селу Пружатовцу, у околини Београда и која је удајом променила презиме у Тијанић.¹⁵ Пре него што је писала Раденковићу, одакле је очекивала спасоносно решење за посредничку улогу којом би била неутралисана њена брига за егзистенцију, обраћала се и на адресе других лица, које је познавала, а чије је огласе проналазила у *Beogradskim novinama*. Тако је половином октобра 1916. написала писмо за инжењера Саву Величковића из Цириха, у коме га, поред других појединости, као и касније Раденковића, моли да пренесе поруке њеном супругу за хитан новчани прилог.

У вези са тим написала је: „Сави Величковићу, дипломираном инжењеру, Цирих. Прочитала сам ваш оглас упућен гђи Дани и мој је изишао у истом

14 *Isto*, br. 276, 17. novembar 1916, 6.

15 *Просветни гласник – службени лист Министарства просвете и црквених послова Краљевине Србије*, бр. 9, септембар 1914, 46. Анка Тијанић одсуствовала је са посла током те школске године од 1. септембра до 1. октобра, што с обзиром на то да је у истом периоду променила презиме, треба довести у везу са склапањем брака.

броју, за Славољуба. Јавите Тијанићу, да смо здраве, али да смо јако ослабиле, особито мајка и да нам пошаље новаца, најмње 500 круна. Да ли сте добили моје писмо? Јавите да ли је Тијанић у оперативној јединици? 5 карти добила сам од Црвеног Крста, да су Тијанић, брат му и Драги здрави. Поздравите много Тијанића, Драгог и Тодора и јавите му, да нам одмах пошаље новац. Сједим код Илинке. Илинка вас поздравља и моли, да се извјестите за Јеврема Мићића, поручника 7 хаубичке батерије. – Поздравља вас и благодари Анка Тијанићка, учитељица, Косовска Митровица“.¹⁶

Пошто одговор од Величковића није стизао већ подуже време, а након што је угледала Раденковићево писмо, покушала је да успостави комуникацију са њим. Само дан након што је Анкино писмо упућено Богдану Раденковићу освануло на страницама *Beogradskih novina*, објављено је и писмо Саве Величковића намењено његовој мајци у Шапцу, у коме се узгредно осврће и на Анкино писмо. У њему се каже: „Даници Величковић, Шабац. Драга мама! Твоју карту и писмо добио сам. – Здрав сам као и остали наши. Јова ми се често јавља и све поздравља. Никола је здрав и слао је Јели неколико пута новац. Драгица је сама у Француској. Пише ми често. Она, Марко и Јова здрави су. Баја Тадић, Милош Павловић, његов брат Илија и Бајина родбина здрави су. Јави ово госпођи Недићки. Нека ми она пише. Теча Коста, Драги, Миле, Дунда, пријатељ Илија, Ђока, Дара Петровић, Димитрије Стојковић, Росмир Николић, Миле Тадић и његова дјеца здрави су. Госпођа Жика нека мени пише. О Радићима још нисам добио извјештај. Тијанић је здрав, извјестио сам га о огласу госпође Тијанић. Чим што добијем саопштићу јој. Је су ли здрави теча и мајка? За Жуку тетка Цаниног јавио ми је Дунда и теча Коста. Тебе, Загу, Секу, Цицу и остале наше много воле и срдечно поздравља Ваш, Сава. – Сава Величковић, Дупл. Инг. Цирих, *Universitatstrasse 19. 1.*“¹⁷

Друга особа коју Анка помиње у писму упућеном Раденковићу и за кога тражи услугу од секретара српског посланства у Атине је учитељ и поручник Чеда Ил. Вукосављевић.¹⁸ Током школске 1900/1901. године радио је у пограничном месту Медвеђа и због марљивости на послу у продужним школама, те за савлађивање тешкоћа у наставничком позиву, на предлог школског надзорника ресорно министарство наградило га је са 150 динара.¹⁹ После Првог светског рата, неко време службовао је као школски надзорник у Дебру. За успешан и плодотворан дугогодишњи просветни

16 *Beogradske novine*, br. 242, 14. oktobar 1916, 3.

17 *Isto*, br. 277, 18. novembar 1916, 3.

18 *Велика Србија*, бр. 436, 24. јун 1917, 2.

19 *Просветни гласник – службени лист Министарства просвете и црквених послова Краљевине Србије*, бр. 1, јануар 1902, 21.

рад одликован је Указом краља Александра Карађорђевића од 1. децембра 1922. орденом Св. Саве V реда.²⁰ Контакт са њим, пре Анке, покушала је да успостави његова супруга Евгенија. Крајем јула 1916. обратила се српском Црвеном крсту у Женеви: „Српском Црвеном Крсту, Женева. – Извјестите г. Чеду Вукосављевића, да сам са дјецом здрава и да се још налазим у истом стану у Косовској Митровици. Уједно му јавите, да смо у великој оскудици и да нам пошаље одмах новаца и то у крунама. Моја адреса Евгенија Вукосављевићка, *Iberstrasse Nr. 112. Митровица (Косово)*“.²¹

Нешто дуже од два месеца доцније, Чета Вукосављевић је примио к знању Евгенијину поруку и узвратио јој поруком објављеном на страницама српског листа *Велика Србија*, који је излазио у Солуну. У датој поруци, Чета поручује својој супрузи: „Чета Вукосављевић, број поште 88, извештава своју жену Евгенију у Косов. Митровици да је њен оглас данас прочитао и одмах послао 200 драхме. Новац ће слати и у будуће. Кад добије новац да живи. У исто време моли је да јави шта је са децом, јесу ли здрава. Он са Жиком здрав“.²²

Десет дана касније, не примивши вест од мужа, нестрпљива Евгенија, притискана немаштином, поново се у *Beogradskim novinama* обратила српском Црвеном крсту за посредничке услуге. У новом допису је написала: „СРПСКОМ ЦРВЕНОМ КРСТУ, ЖЕНЕВА. Молим Црвени Крст, да извјести што прије мога мужа Чеду Вукосављевића, учитеља, резервног поручника II. пука III. позива, да ми одмах пошаље новаца и то што више, јер се налазим са дјецом у највећој оскудици за новац и обољела сам. Дјеца Лепосава и Надица су здрави. Један сам оглас упутила прије два мјесеца на Српски Црвени Крст, али по њему није ништа урађено. Зато Вас молим, да сад што прије извјестите мога мужа, јер сам у највећој оскудици. Од њега сам све карте добила. Унапријед захваљује на посредовању, Евгенија Вукосављевићка. Моја адреса: *Евгенија Вукосављевић, Ribarstrasse Nr. 112, Митровица, Косово*“.²³

Евгенија је и без посредништва Богдана Раденковића успела да коначно ступи у контакт са својим супругом, од кога је у два наврата примила тражени новац неопходан за одржавање у животу. Престала је да користи посредничке услуге српског Црвеног крста и с тим у вези ослонила се на одређеног српског студента у Швајцарској. Са мужем је, почетком 1917. године, разменила поруку управо преко њега. Известила га је о стању у породици, пријему новца, честитала Божићне и Новогодишње благодане и упутила нове захтеве. У овом писму саопштила је: „Г. Миџел С. Пејчи-

20 *Просветни гласник – службени лист Министарства просвете*, бр. 1, јануар 1923, 20.

21 *Beogradske novine*, бр. 166, 30. јул 1916, 5.

22 *Велика Србија*, бр. 183, 10. октобар 1916, 4.

23 *Beogradske novine*, бр. 248, 20. октобар 1916, 3.

новић, студ. медицине, Генф, Швајцарска, Univerzitat. Молим извјестите мога мужа Чеду Вукосављевића, да сам новац примила у два маха. Хвала на послати новац. Ми смо сви здрави, за нас нека не брине. Честитамо му све наступајуће празнике и молимо се Богу за њих. Чеда нека јави Јови, да Маџи пошаље одмах новаца што више. Они су здрави. Она се јавља често. Маџа станује улица Ипек број 7. Чеда нека ми пошаље Жиџину слику, јер смо га се много ужелели. Дјеца, Лепосава и Надица љубе оцу руку, а Жиџу поздрављају. С поштовањем, Евгенија Ч. Вукосављевић²⁴.

Вест да је Богдан Раденковић у животу, да борави на територији неутралне Грчке и да је у државној служби у избеглиштву, брзо се прочула међу српским становницима Косовске Митровице и околине, његовог ужег и ширег завичајног простора. Појединци који су га познавали од раније, а који су имали блиске сроднике у редовима српске војске, чију судбину после одступања 1915. године нису знали, те су с разлогом били забринутути, а нису имали начина да дођу до поузданих сазнања о њима, пронашли су zgodну прилику да се о предмету свог интересовања обавесте код провереног српског родољуба, ветерана националисте још из османских времена. Почетком децембра 1916. писале су му две жене из Вучитрна, распитујући се преко њега за своје мушке чланове породица у редовима српске армије. Једна од њих имала је мање скромна потраживања. Друга је, сем тога, покушавала да уз помоћ Раденковића, знајући за његове блиске односе са београдским круговима и државним врхом, издејствује добијање државних прихода на основу заробљеничког статуса свога мужа. Оне су већ тада некако знале да се Богдан Раденковић налази у Солуну, што су и нагласиле у својим огласима. Није нам познато да ли је Раденковић био у прилици да се упозна са њиховим писмима, нити да ли је шта предузимао по том питању и одговарао на упућена писма. Остаје непознаница да ли је међу њима настављена комуникација и одржавана преписка или се све завршило на овим послатим писмима. Судећи по томе да ни друга писма која су Раденковићу слали из завичаја очигледно нису стигла до њега, нема разлога веровати да су и ове две Вучитрнке биле боље среће.

Оба огласа објављена су у истом броју *Beogradskih novina*. У појединим деловима садржаја подударна, оба су писана по истом обрасцу и уобличена од истог, непознатог састављача. У првом, Костадина Кантаревић упућује молбу Богдану Раденковићу за помоћ у проналаску њеног мужа, односно за прикупљање података о његовој судбини током Албанске голготе. Детаљне податке о супругу који би омогућили лакше лоцирање траженог лица, изнела је у дописници: „БОГДАНУ РАДЕНКОВИЋУ у Солуну. Молимо г. Раденковића, да нас извјести, да ли је жив и здрав мој муж Миле Кантаревић, војник 4.

24 Isto, br. 9, 11. januar 1917, 7.

*чете 3. батаљона 11. пука Кара-Ђорђа, који се од одласка српске војске није никако јавио. Благодарна Костадина Кантаровићка, пошта Митровица, Вучитрн, Косово“.*²⁵

Већа очекивања од Богдана Раденковића имала је Костадинина суграђанка, Алемпија Кијаметовић, која се надала да ће његовом интервенцијом у водећим државним установама и код надлежних органа власти, успети да утоли своје, мало јаче, апетите. Она се суочавала са непријатним изазовима и тешкоћама окупације, попут многих жена. Ратни вихори оставили су је без одраслих, радно способних мушкараца у кући, па је као самохрана мајка морала да води рачуна о привређивању, одржавању домаћинства, прехрањивању и одгајању четворо деце. Из тих разлога, хватала се за сваку сламку спаса, па је рачунала и на могућност Богданове подршке и сусретљивост државе у случају њеног мужа, који је као учитељ и интелектуалац био препознат од стране окупатора као опасност по стабилност њиховог поретка. Зато су га лишили слободе и интернирали у неки од логора у Мађарској. Алемпија ја очекивала да ће учитељску плату свога супруга, евакуисана српска држава редовно исплаћивати и усмерити на њу. Њена порука упућена Раденковићу гласи: „Г. БОГДАНУ РАДЕНКОВИЋУ, у Солуну. Молим г. Богдана, да нас одмах извјестите да ли је жив и здрав Благоје Кијаметовић, који се од одласка српске војске никако није јавио. У исто вријеме га умољавамо, да поради, да у што краћем времену добијемо извјесну суму новаца на рачун примања мога мужа Михајла Кијаметовића, учитеља, Вучитрн, који се налази у Маџарској, а оставио жену са четворо дјеце у оскудици. Благодарна Алемпија Кијаметовићка, пошта Митровица, Вучитрн Косово“.²⁶

Богдан Раденковић је изгледа остао ускраћен за пријем вести од родбине и пријатеља, а зла судбина га је отерала у смрт пре него што је стигао да се информише о здравственом и материјалном стању своје породице у окупираној Србији. Његова ташта је по свему судећи дознала за Раденковићево распитивање о деци и родитељима посредством појединих људи, па је и сама предузела кораке да ступи с њим у контакт. Није нам успело да откријемо када му се по први пут обратила огласом у *Beogradskim novinama*. Други пут му је писала почетком 1917. године, али је тад већ било касно, пошто су само два дана касније, српске власти у Грчкој Раденковића лишиле слободе.²⁷

25 *Isto*, br. 292, 3. decembar 1916, 4.

26 *Isto*.

27 Б. Вучетић, *Богдан Раденковић*, 277.

У поменутом допису, Раденковићева ташта Милица Пауновић је поновила писани садржај из првог писма. У њима је очигледно безуспешно покушавала да га информише о приликама у којима живи са његовом децом. Измучен тешком болешћу, изневерен и остављен од дугогодишњих сарадника, неправедно оптужен и гоњен од узнемирених власти, Раденковића је изнутра изједала додатно и брига за раздвојену породицу, нејаке родитеље и недораслу децу. Дамоклов мач који му је висио над главом обезвољио га је додатно па је повремено западао у меланхолична душевна стања. Већ у априлу је са горчином и разочарањем изјавио: „*Што пре крај, то боље. Живот више нема сласти*“.²⁸ До смрти није успео да отклони вишеструки душевни терет. У неколико наврата покушавао је да преброди забринутост за породицу. После само неколико месеци од последњег виђења са најближима, чим су се створили неопходни услови, покушао је да успостави контакт. Ову личну мисију није успео да реализује.

Милица је Раденковићу писала да живи у великој немаштини са децом, те да су деца од последица осиромашења, лоших прехранбених прилика и хроничне изгладнелости, значајно ослабила. Напомињала је да његова деца Воја, Ружа и Вера живе у тешким животним условима, па је изискивала финансијску помоћ којом би се решила њихова нарушена и угрожена егзистенција. Писмо испуњено тешким и не баш пријатним вестима, ублажила је на крају изјавама љубави и топлине коју према њему осећају. У таштиној дописници стоји записано: „*Г. Богдану Раденковићу, Атина. Молим, да ли си читао мој први оглас и сад ти понављам исто: да сам са: Војом, Ружом и Вером у највећој оскудици, те одмах нам новац прати и тим ћеш учинити крај и спас нашој биједи, а дјеца су иначе јако ослабила. Поздрављају те и љубе, као и твоја ташта, Милица Пауновић, Косовска Митровица*“.²⁹

Месец дана касније брижна Раденковићева пријатељица, учитељица Тијанић, покушавала је да му достави поруку преко њеног посредника из Швајцарске. Без обзира на вишемесечно одсуство Раденковићевог одговора, Анка Тијанић није одустала од циља да коначно споји чиновника српског посланства у Атини са породицом и међу њима успостави двосмерну комуникацију. Не знајући да се Раденковић тада већ увелико налазио у агонији, Анка је рачунала да ће управо он бити ослонац и месија другој страни, намученој суровим животом под окупацијом. Великодушност коју је Анка испољила према Раденковићевој породици није уродила плодом. Богдан је, осим што је био раздвојен од родбине, сада био растављен и са слободом. Неправда коју је осетио на сопственој кожи и национална увреда нанесена

28 Исто, 293.

29 *Beogradske novine*, br. 4, 5. januar 1917, 5.

му оптужницом обориле су његов дух, чије је тело већ озбиљно било оронуло. Све је мање обраћао пажњу на овоземаљске бриге, немоћан да заустави црне облаке који су се надвијали над његовом главом.

У поруци за Раденковића, Анка је имала и обесхрабрујуће најаве, које су додатно могле да пољуљају већ духом клонулог пријатеља. Вест да не може да рачуна на пријатеље, који би били покровитељи његовим беспомоћним члановима породице нарушила би његову менталну стабилност. Уз то, његов тренутни неповољан положај, када се налазио у немилости српске власти учинио га је беспомоћним да заштити своје најмилије. У допису Анке Тијанић Сави Величковићу саопштава се: *„Сави Величковићу, дипломираном инжињеру, Цирих. Добила сам вашу карту. – Хвала на извјештају. Пред нашу нову годину добила новац, а прије два дана две карте од Тијанића. Молим вас извјестите мога мужа, да сам га молила, да ми пошаље око 500 круна, јер је потреба. Ја сам му врло често писала. Зашто се никако он ни Драги лично не јаве. Молим вас, јавите ми, гдје се Тијанић налази, је ли у оперативној јединици? Извјестите Саву Ђ. Марковића, да се његова тетка Катица налази у Митровици у оскудици. Уједно вас молим извјестите Богдана Раденковића, посланство у Атини, да се његова дјеца и ташта налазе у оскудици. Да пошаље најбржим путем новац и да на пријатеље не рачуна. Нека ми Тијанић јави, да ли је Ресавка у животу. Ја и мајка смо здраво. Илинка добила ваше карте. Да ли сте добили наше писмо. Кажите Тијанићу и Драгом, да ми се лично јаве. – Поздрав свима од мајке и Анке Тијанић, Косовска Митровица“*.³⁰

Након неуспеха породице да се обрати Раденковићу и после његовог трагичног окончања, породица је покушала да ступи у контакт и са другим сином Огњаном, који се такође налазио у Грчкој, где се својевремено са својим братом Богданом обрео након повлачења преко Албаније. Овога пута одабрали су друго средство за успостављање контакта, које су можда сматрали поузданијим и успешнијим. Уместо аустријске штампе, одлучили су се за српске власти у једином ослобођеном граду Србије – Битољу. Ондашње српске власти извештавале су српске избеглице о потребним предметима и преко домаћих новина које су објављиване на грчкој територији.

За потребе проналаска Огњана Раденковића и преноса информације о приспећу писма од породице, искоришћен је солунски лист *Велика Србија*. Овај дневник издаван је од 1916. до 1918. у Солуну, а након тога у Скопљу под измењеним називом *Стара Србија*, све до гашења 1928. године. Током избегличког периода постојања изменио је више уредника. Преносио је вести из окупиране земље и света, цртице из војничког живота, књижевне прилоге, извештаје о стању на фронтима, пошту из окупиране домовине и друге садржаје. На страницама овог гласила објављено је саопштење које

30 *Isto*, br. 43, 14. februar 1917, 5.

су власти упутиле Огњану у којем се позива да преузме породични допис на означеној локацији: „ – *Огњан Раденковић и Јездимир Павла Нешића оба из села Бугарића (општина Соколичка. – Косовска Митровица) да се јаве Стојану Костићу, жандарму Битољског жандарм. Одреда у Битољу, ради пријема извештаја од својих породица*“.³¹ Није нам успело доћи до сазнања о даљем току њихових односа током трајања рата, тј. о исходу овог породичног дописа. Да ли је до Огњана допрла вест да га на датој адреси чека породично писмо, да ли је исто преузео, одговорио и наставио даље преписку са њима, није нам било могуће утврдити.

Богдан Раденковић (1874–1917) био је један од најоштроумнијих и најзаслужнијих личности Старе и Јужне Србије у последњим годинама османске окупације. Потекао је из вредне и сложне, задружне породице из поткопаоничког подручја. Уз разумевање фамилије и подршку српских власти омогућено му је школовање које га је одвело до многих јавних дужности и одредило му активну улогу на српској националној позорници. Центар његовог деловања било је Скопље, где је под маском наставника, потајно вршио конспиративне и револуционарне радње усмерене против државе чији је држављанин био. Његово име незаобилазно је у писању било које студије која се бави односима и збивањима у Вардарској Македонији од почетка XX столећа до трајног протеривања Османског царства са Балкана.

Код својих савременика одавао је утисак вечитог завереника, ћутљивог и мисаоно фокусираног на превратничке кораке. Искусан, непоткупљив, одан српству и ревностан у испуњавању националних интереса, Раденковић је координисао четничком акцијом у Повардарју. Долазио је у додир са небројеним људима из тих крајева. Напаћеног и страдалног Србина Македоније је разумевао и помагао, а земљу заволео. Сарађивао је са скоро свим водећим српским националним радницима на тој територији. И у матици Србији узео је учешћа у организовању националних удружења. Као образован човек, интелектуалац и школовани правник био је довољно меродаван да састави програмска документа тим организацијама. Када је наступио отворени рат за османско наслеђе на Балкану, Раденковић се латио и оружја, храбро и неустрашиво се борећи против регуларних османских јединица и албанског башибозука. Посебно задовољство приредила му је победа у рату и ослобођење ширег завичаја. Судбина је хтела да са првим српским одредом уђе у освојену Приштину.

31 *Велика Србија*, бр. 722, 13. април 1918, 1.

Као мештанин и добар познавалац локалних прилика, језика и менталитета, Раденковић је одређен да на територијама насељеним Арнаутима изврши теренско истраживање и придобије прваке албанских фисова за уједињење са Србијом. Даљи његов рад скопчан је са дипломатском службом. Власти су га поставиле за чиновника у атинској амбасади. Први светски рат затекао га је хоспитализованог у Прокупљу, одакле је са децом морао да се повуче према родном крају. У Митровици је код брата Огњена оставио малолетну децу, а сам наставио да се заједно са српском армијом повлачи преко неприступачне Албаније. Именован је за вицеконзула у Корчи, са задатком да успостави контакт са цивилима у окупираној домовини. Даљи његови ратни дани везују се за Атину и Солун. Последњи месеци живота били су увод у коначну пропаст – болест, оптужбе и робија неправедно ће га и прерано збрисати са историјске позорнице и из живота.

Због природе свога посла Раденковић је иза себе ретко остављао писане трагове. Да би прикрио свој идентитет и онемогућио откривање, служио се и псеудонимом, односно шифрованим називом. Сачувано је сасвим мало рукописа чији је аутор био. Из њих се може запазити да је имао веома читак и јако леп рукопис. Још мање су доступни материјали који би сведочили о његовом личном простору, приватном животу и интимним односима са крвним сродницима. У тај сегмент његовог живота делимично се може продрети захваљујући дописима које је слао у поробљену отаџбину рођацима и пријатељима, док је још био на слободи током 1916. године. Ова фактографска документација, као и узвратно писано саобраћање упућено Раденковићу, забележена је на страницама окупаторског гласила *Beogradske novine*, које су излазиле у српској престоници све време трајања окупације.

Посредством ових писама стиче се увид у емоционалне токове и садржаје Раденковићевог унутрашњег света. На основу њих сагледавамо сву блискост, повезаност и топлину осећања према њему посебно значајним лицима. У њима се огледа забринутост за драга бића, напуштена али не и заборављена. Неизвесност њихове судбине и непознаница о њима, притискала га је и мучила. Истовремено је саосећао са њиховим страдањем, болом и бригом. Поред одговорности показане у чину јављања и информисања друге стране да је у животу, није пропустио да обавести и о судбини свога брата. Емпатију за блиске људе, старе родитеље и малу децу уочавамо у овим скромним и шкртим наративима, који и поред оскудности сведоче о душевној страни Раденковићеве личности. Иако су повратне информације освануле у више наврата у истоветном средству комуникације, остаје непознаница да ли су допрле и до његових руку. Судећи по свим изгледима,

до несрећног окончања живота није му успело да уклони овај тежак терет са срца, па је вероватно и напустио овоземаљски живот остајући забринут за најближе.

РЕФЕРЕНЦЕ

Објављени извори

1. А. Антић, *Белешке*, приредили Б. Димитријевић, Ј. Илић, Зајечар, 2010.
2. Ј. Антић, *Запажања*, приредили Б. Димитријевић, Ј. Илић, Зајечар, 2014.
3. *Извештаји обавештајца дипломати. Писма Богдана Раденковића Милану Ракићу (1907–1912)*, приредила Б. Вучетић, Мешовита грађа 29 (2008), 153–169.
4. Ј. Поповић, *Живот Срба на Косову 1812–1912*, приредио В. Бован, Београд, 1987.
5. М. Ракић, *Конзулска писма 1905–1911*, приредио А. Митровић, Београд, 1985.
6. Б. Симић, *Из предатног дневника – Доживљај једног командира*, Политика, бр. 11.352, 6–9. јануар 1940, 30.

Периодика

1. *Beogradске novine*
2. *Велика Србија*
3. *Време*
4. *Политика*
5. *Просветни гласник – службени лист Министарства просвете и црквених послова Краљевине Србије*
6. *Просветни гласник – службени лист Министарства просвете (Краљевине СХС)*

Литература

1. М. Ј. Богавац, *Историја српске књижевности на Косову и Метохији 1850–1941*, Београд – Приштина, 2004.
2. Војвода Р., *Земљорадници у четничким борбама*, Календар Споменица „Село“ 1941, Београд, 1941, 91–94.
3. З. Ч. Вукадиновић, М. Ј. Богавац, *Српска просвета и култура у Косовској Митровици 1836–1941*, Призрен – Приштина, 2001.
4. С. В. Вукосављевић, *Прва скупштина отоманских Срба (једна заборављена двадесетпетогодишњица)*, Правда, бр. 10.580, 20. април 1934, 1.
5. Б. Вучетић, *Богдан Раденковић и Милан Ракић*, Историјски часопис 57 (2008), 413–425.
6. Б. Вучетић, *Богдан Раденковић (1874–1917) – Судбина једног српског националисте*, Београд, 2018.

7. Љ. М. Добричанин, *Двадесет година од ослободилачког рата – Како је Скопље дочекало дан ослобођења*, Правда, бр. 300, 26. октобар 1932, 3.
8. Дим. Ц. Ђ., *Из старог Београда – Како је дошло до велике задужбине Самуила и Голуба Јанића из Маврова, која је завештана Српској краљевској академији*, Политика, бр. 11.171, 9. јул 1939, 19.
9. М. Јагодић, *Нови крајеви Србије (1912–1915)*, Београд, 2013.
10. Д. Маликовић, *Избор рашко-призренског митрополита 1912. године*, Приштина, 2000.
11. Ђ. Микић, *Друштвене и економске прилике косовских Срба у XIX и почетком XX века. Од чифчијства до банкарства*, Београд, 1988.
12. Љ. С. Пантовић, *Храм Светог Саве у Косовској Митровици*, Косовска Митровица, 1996.
13. Т. Петровић, *Пре три деценије – На Сретење 1909 године у Скопљу се састала прва Народна скупштина Отоманских Срба*, Правда, бр. 12.308, 15. фебруар 1939, 13.
14. Ж. Ј. Ранковић, *Четничка акција*, Београдске општинске новине – часопис за комунално-социјални, привредни и културни живот Београда, бр. 5, мај 1939, 231–242.
15. И. Ристић, *Милан Ракић у Софији*, Београд, 2018.
16. *Споменица двадесетпетогодишњице ослобођења Јужне Србије 1912–1937 (са 242 слике у тексту 3 слике и 1 картом у прилогу)*, Скопље, 1937.
17. *Споменица 50-годишњице призренске Богословско-учитељске школе 1871–1921*, Београд, 1924.
18. *Споменица четрдесетогодишњице Мушке гимназије у Скопљу 1894–1934*, Скопље, 1934.
19. С. Томић, *Педесетогодишњица Друштва Св. Саве*, Време, бр. 5.397, 24. јануар 1937, 4.
20. Б. Храбак, *Живот и смрт Богдана Раденковића 1914–1917. године*, Баштина 14 (2002), 249–256.

CORRESPONDENCE OF BOGDAN RADENKOVIĆ AS A 1916–1917 REFUGEE WITH POPULATION IN THE OCCUPIED SERBIA

Summary:

Bogdan Radenković was one of the most interesting personalities originating from Kosovo and Metohija lands. The multilayered and dynamic public role, fruitfully and victoriously performed, at the beginning of the XX century in his homeland and throughout Serbian territories under the Ottoman occupation

had been marked by his mature years and the most important political processes inside the Serbian population in the Old and South Serbia. At the forefront of numerous national legal associations and secret organizations, Radenković administered, directed, and conducted many actions, political and other activities to the benefit of his people and country. His complete work for the state was of tremendous importance for the survival of the Serbian population in the dramatic years of the Ottoman occupation permeated by terror and insecurity. Loyal and unconditionally serving the Serbian royal authorities, his actions opened the way for the breakthrough of the Serbian state toward the South and the Serbian state interests achievement in the Kosovo-Vardar region. The irony of history saw it differently, so instead of being crowned with laurel wreaths, the Serbian political elite which were gaining popularity in refuge, during the difficult years of the Great War, retaliated against him by condemning him to time in a dungeon and accusing him of anti-dynastic offense. He spent his last days of life lonely, sick, and distant from his family, forgotten by his perennial collaborators and abandoned by the Serbian political elite. Instead of witnessing the end of the fatal war for the Serbs as a true victor – dying before the country was liberated, he was labeled as a traitor and left to oblivion. Prior to the indictment and the arrest, and after retreat across Albania and arrival in Greek lands, while he was still free, at the mercy of state institutions and in a good health, Bogdan Radenković attempted to renew contacts with his family and people close to him. His care for children, parents, countrymen left in the homeland, under difficult security and economic circumstances after the Austro-Hungarian occupation of Serbia, is the only one of the concerns pressuring him while he was serving his country by performing diplomatic duties in Athens.